

Sámiid eanangeavaheami birra Suomas

Sámit ledje ordnen luondduriggodagaid geavahusa ja hálddašeami nu, ahte sis ledje siiddat viehka viidát dálá Suoma rájiid siste. Siidavuogádat govččaige gaskaáiggi loahpas Fennoskandia davviosiid, muhto ruottelaš-suopmelaš servodat leavvagođii goittot vehážiid sámesiiddaid guovlluide ja bahkegođii daid ala. Iešalldes viiddis Sámeena čoahkkaniid dain sámesiiddain nu ahte okta sámesiidda vástidii vearroállaččain čoahkkaneaddji servosa.. Dalá Sámeeatnama rájiid Suomas eanamihtideaddji mearridii kártii 1675:s. Gearretbeavdegirjjiid mielde Sámi rádji jodii 1600-logu loahpas ja 1700-logu álggus Eanodagas Gihttela bokte Guossámii. Sámeráji davábeale guovlluid gehčče gullat sámiid eatnamiidda, main sis lei vuoigatvuotta guolástussii, meahccebivdui ja boazodollui sohkaeatnama alde (=vearroeana). Dan dorvvastii 1602 áddojuvvon áhahusa. Dán oamasteaddjái gullelaš vuoigatvuotta ovddas sii šadde máksit sámevearu, maŋjeleappos eanavearu. Jai 1655 áddojuvvon áhahusa milede verroeatnamii čatnojuvvon ealahusa hárjeheapmi dahkkojuvvui nu váttisin, ahte dat gii guđii golmma jahkái geavatgeahtta eatnama, manahii dálu stáhtii. Go váldá vel vuhtii maŋŋá addjuvvon plákahtaid ássandoaimma ovddideamis ja rájđj- ja ráfisoapamusaid, de oážžu dadjat ahte min vuoidatvuottaortnet ii dovdda eará go dárkkilit vearroeatnamii čatnojuvvon ealahushárjehanrievtti. Dange birra sámesiida sáhttii dahkat spiehkastaga. Dan seamma bohtosii lea bohtán maiddái čielggadanolmmái Wirilander, gii árvalii, ahte sámesiiddas eai olbmot hálddašan ja oamastan obmodaga kollektiivlaš vuodu alde, muhto báicce nubbegežiin.

Ovddit áiggiid eanageavaheami birra

Váldoservodagat beroštišgohte davviguovlluin juo 1200-logu rájes. 1340:s áddojuvvui ng. Telge mearrádus dan dihte, go sámiid ássanguovlluide Sámeeatnama máttaosiide ledje bohtigohtán Ruotas olbmot ja birkelaččat ballagohte ahte sii eai sáhtáše šat vearuhit sámiid. Jai 1340 mearrádusa mielde vearroeatnegasvuotta eatnamii ordnejuvvui sierra lága vuodul. 1358:s gonagas Erik Magnusson attii dáhkádusa, man mielde sámiid ii ožžon hehttet geavaheamis eatnamiiddiset. 1542:s gonagas Gustav Vasa celkkii váldegotti meahcceguovlluid ruvna opmodahkan. Gonagas ii goittot heattihan sámiid dološ vuoigatvuottaid guollečáziide ja bivdoeatnamiidda, muhto dagahii julggaštusainis dan ahte sámit gárte máksit dain vearu. Gonagasa julggaštus huksii vuodu ng. regálaohppii, man mielde ruvna lei alimus oamasteaddji ja earát ruvna dáhtus sorjávaš vuolleoamasteaddjit.

Suomas sámerájis ii lean goassige dakkár mearkkašupmi go Ruota bealde. Hamina rafisoahpamuša maŋŋá Suopma šattai autonomalaš oassin Ruoššas. Ruota válldi áigge álgán sámesiiddaid ovdánanhistorjá joatkašuvai, muhto seammás dat maiddái jodálmuvai Ruošša válldi áigge 1809-1917. Lappi gihligotti ássit ledje luitojuvvon persovnnalaš mávssuin ja soahtebálvalusas. Suoma sámeaguovllus joatkašuvai odđáasaiduhttin miehtá Ruošša válldi áigge. Odđadálut vuodduvvededje Ruošša áigásaš njuolggadusaid vuodul, goittoge nu ahte sámesiidda olbmot ledje

mielde mearrideamin gosa dálлу vuodđuduvvo ja sii besse maiddái dadjat mañimuš sáni dan birra ahte vuodđuduvvogo ollege dálлу. Dákkár vuohki joatkašuvai gitta 1875 rádjái. 1877 rájes siidda olbmot eai šat beassan leat mielde dálлuid vuodđudanproseassain.

Duogášjurddan orru leamen leamaš miella beassat Jiekŋaábiin oktavuhtii. Jagi 1851 meahcceásahusa mielde stáhta meahcceeatnamat galge geavahuvvot ođđadálлuid vuodđudeapmái ja lasseeatnamiid addimii sekundáralaččat. Dalle biddjojuvvojedje meahccedoalu beroštumit eanadoalu beroštumiid ovddabeallai. Nuba vuosttas ođđadálлuid viidodagat dálá sámieatnamis ledje oalle stuorrát.

Ruošša válldi áigge oassi anáraččain luhpe goahteeallimis ja álge ođđadálollažžan dahje ruvnnameahcceptorpárin. 1886:s ásahuvvui meahcceláhka, man mielde gillegottiid olggobeale vuovddit ja meahcceeatnamat gullet stáhtii, jos priváhtaolmmoš ii sáhtán čájehit daidda buoret vuoigatvuodalaš ákka. Stuurrajuogus, mii gergojuvvui buorre muddui eatnamiid hárrái 1950-logus ja čáziid hárrái 1990-logus, báhce válldoassi eatnamiin ja čáziin stáhta hálldašanválldi vuollai.

Máŋggas, geat eai dovdda ášši, leat čuoččuhan ahte go sámevearu máksán lappalaččat vuodđudedje ovdal jagi 1875 dálлuid, de sis livčče lean earálágan ovddut, dárbbut, servošat ja láhkamearrádusat go boazodoaluin bargan badjesámiin. Eanangirjjiid mielde lea duohtavuohta ahte ođđadálollažžan álgán anáraččat leat bargan bohccuiguin áibbas seammaláhkai go dat sámít geat fárrejedje Supmii Ruotas ja Norggas 1840-logu mañná. Seammaláhkai guolásteaddjisámít leat doallan šibihiid dego ođđadálollaččat ja nuppe dáfus doallan bohccuid dego boazosámít. Čuoččuhange ahte stáhta hálldašan eana- ja čáhcegeavaheapmi nk. sámiealáhusaid jodiheamis joatkašuvai árbevirolaš vuoigatvuodalaš vieru mielde 1970-logu rádjai.

Stáhtaváldi ja sámít

1990:s geigejuvui dáppe Suoma bealde ministtar Puhakkai smiehttamuš evttohussan sámeláhkkan. Sámeláhkaevttohusa ulbmilin lei dan 1 §:a mielde earret eará máhcahit sámiiide vuoigatvuoda eatnamiidda, čáziide ja ealáhussii. Dán válldoprinsihpa ollašuhttima várás evttohuvvui sámelága 10 §:s ahte dállojuogu olggobeallai báhcán eatnamiin dahjege lagamustá stáhtaeatnamiin hábmejuvvošii sámeoktasašeana, mii livččii gullan oamastanvuoigatvuodain láhkaevttohusa vuodul vuodđudit jurddašuvvon sámesiiddaide. Meahcceráđđehusa sadjái livčče bohtán sámesiiddaid hábmen meahccedoallo-ovttastusat. Vuoigatvuodaid oažžun galge šaddat sámít gielalaš ákkaid vuodul ja sámesiiddat láttemállesáš bálgosjuogu mielde. Cealkámušaid addima oktavuodas goittot fuomášuvvui ahte dákkár málle ii mannan oktii árbevirolaš vuoigatvuodalaš árbevieruiguin.

Sámi Parlameantta árvalusa vuodul ásahuvvui 1993:s bargojoavku válmmaštallat evttohusa sámédiggeláhkkan. Bargojoavkku smiehttamuš geigejuvui 1994:s vuoigatvuodaministtar Hannele Pokkai. Máinnašuvvon árvalusas evttohuvvui ahte sápmelašmeroštallan galggai rievdaduvvot. Meroštallama vuodđun ii livčče lean

šat dušše giella- ja iešidentifikašuvdnaágga, muhto dál sápmelažžan sáhtii dohkkehit maiddái dakkár olbmo, gii lea merkejuvvon eanagirjiide, vearroguoddinlogahallamii ja heaggagirjiide jagiid 1875-1923 ja su mañisboahttiid. Lappalaččas dahkkojuvvui ná sápmelaš. Sámediggelága ulbmilin ii lean váldit beali stáhtaeatnamiidda guoski vejolaš dološ oamastanvuoigatvuođaide, muhto láchčit vuođu sámiid kulturiešstivrejupmái. Árvalusas vuhttui goittot ahte lága oktan ulbmilin lei áiggi mielde sirdit stáhtaeatnamiidda (=ovvdeš sámisiiddaid eatnamat) guoski vuoigatvuođaid sámediggelágas oaivvilduvvon sámiide. Alimus Hálldahusrievtti duopmu 1999 oktan ákkastallamiinnis čielggasmahttii ja čájehii Sámedikki doaibmaválddi. Dat lea buresboah tán ja dárbbášlaš, vai dálá moivás dilli čielgagoah tá.

Dán hisatorjjálaš ovdáneami man mii sáhtit oalle dárkilit čuovvut 1340 addojuvvon Telge mearrádusa odnábeaivve rádjái, nanne dan ahte Suoma sámiguovlu lea leamašan orniiduvvan servvodaga oassi, mii doaimmái lágalaš vuođu alde.

Norgga stáhtaministar Bondevik'a sáhkavuorru Norgga sámedikki dievasčoahkkimis 28.9.1999 lei miellagiddevaš ovdamearka das, man vuođu alde Norgga, Ruota ja Suoma eana- ja čáhceoamastanvuoigatvuođaid sáhtášii čoavdit ja máhcahit dáid riikkaid sámiide. Bondevik'a mielas Norgga lea vuodđuduvvon eatnamii, man oamastit norgalaččat ja sámít. Davviriikalaš dásis galggašii su mielas ovdánit nu, ahte fidnejuvvošii áigái davviriikalaš sámekonvenšuvdna oktasaš prinsihpaid mielde nu, ahte seammás váldojuvvojit vuhtii sámiid eana- ja čáhcevuoigatvuođat.

Čearddalaš nákkuid garvima várás galggašii mu mielas váldit atnui dáppe Suoma bealdege Norgga málle, man mielde dasto čilgejuvvošedje sámiid ja lappalaččaid eana- ja čáhcevuoigatvuođat. Sáhtášii mannat ainge guhkkelebbui ja čilget, gokko sámiid ja lappalaččaid suomagielat mañisboahttiid árbevirolaš vuoigatvuođat earránit. Ná livččii vejolaš garvit guhkes diggonproseassa ja ovdánit politihkalaččat almmá ahte čuožžilit vuostálasvuođat ja oažžut áigái politihkalaš čovdosa dáid berošteaddji joavkkuid gaskkas. Dán málle mielde sáhtášii vel goas nu oažžut áigái davviguovlluid eanahálldašanorgána, mas livčče ovddasteaddjin sámít, lappalaččat ja eará berošteaddji joavkkut. Stáhta eatnamiidda ja čáziide guoski vuoigatvuođaid dáfus galgá mu mielas čuovvut dálá stáhtanjuolggadusa ja čoavdit oamastanriidduid rievtti ovddas. Jos áigu šiitit stáhta oamastusa eatnamiidda ja čáziide ovddes sámesiiddaid guovlluin, de gártá čilget ášši historjjálaččat jotkkolaš dáhpáhusráiddu vuođul omd. jagis 1695 otnábeaivái. Dušše dat buktá bissovaš čovdosa dálá dillái. Imaštalange sakka go bargojoavku ii dasa váldán beali?

Jouni Kitti
Sámedikki airras 1996-1999